

Hoe vrij is onze wil?

Kanttekeningen bij een neurowetenschappelijk perspectief

In zijn veelbesproken bestseller *De vrije wil bestaat niet* probeert neurowetenschapper Victor Lamme de vraag te beantwoorden wie de baas is in ons brein. Onbewuste processen, waarover we in feite nauwelijks controle hebben, blijken daarbij een doorslaggevende rol te spelen. Dat heeft nogal wat implicaties voor ons zelf- en wereldbeeld, ook op terreinen die buiten de neurowetenschap liggen. In deze eerste aflevering van de nieuwe rubriek 'Op andermans erf' reageren een filosoof, twee juristen en een neuropsycholoog op Lammes boek en op de verstrekkende gevolgen die zijn conclusies voor hun vakgebied (kunnen) hebben. Victor Lamme zelf gaat vervolgens kort op hun commentaar in.

DE VRIJE WIL BESTAAT NIET.
OVER WIE ER ECHT DE BAAS IS IN
HET BREIN
door Victor Lamme.
Bert Bakker. Amsterdam 2010.
332 pag. € 12,50

Victor Lammes kwebbeldoes

door Herman Philipse

Lammes betoog in *De vrije wil bestaat niet* komt op het volgende neer. We zijn gewoonlijk van mening dat 'wij' van alles doen of laten en dat veel van ons handelen berust op een vrije keuze die gemotiveerd is door redenen. Deze alledaagse overtuiging is echter 'een regelrechte vergissing' (p. 220). Al ons handelen wordt volgens Lamme veroorzaakt door hersenprocessen die, net als bij een kikker, voor vrijheid geen ruimte laten. Alle redenen die we voor ons handelen geven zijn rationalisaties, achteraf geproduceerd door een mechanisme in de linkerhersen helft dat Lamme 'de kwebbeldoes' noemt.

'Lamme lijkt te denken dat de causale verklaring door hersenprocessen het geven van redenen illusoir maakt, *quod non*.'

Dit mechanisme schept volgens Lamme ook de illusie van een vrije wil. 'De kwebbeldoes bouwt een mooi verhaal over onze motivaties en intenties, zonder écht te weten hoe het zit' (p. 213). Wanneer wij proberen te voorspellen wat anderen zullen doen, lukt dit niet altijd. Onze kwebbeldoes verklaart deze mislukking door het gedrag van de ander te wijten aan diens 'vrije wil'. De idee van de vrije wil is dus volgens Lamme slechts een illusoire theorie, die het 'falen van onze voorspelmodule' moet maskeren (p. 221). We passen deze theorie ook op onszelf toe omdat we geen idee hebben wat ons handelen veroorzaakt, aangezien 'wij de complete geschiedenis van ons brein niet kennen'.

Lammes hypothese dat we handelingen 'vrijwillig' noemen wanneer ze onvoorspelbaar zijn, is empirisch te toetsen maar Lamme laat dit na. Mijns inziens

zal de toets de hypothese weerleggen. Ik voorspel dat Nederlanders die met de auto naar Engeland gaan, daar aan de linkerkant van de weg zullen gaan rijden. Ook zullen ze dit uit vrije wil doen. Ze hebben er goede redenen voor, omdat rechts rijden in Engeland ongeoorloofd en gevaarlijk is. Zijn deze redenen louter rationalisaties, zoals Lamme beweert? En zeggen we dat het links rijden in Engeland een vrijwillige handeling is omdat ze niet voorspeld kan worden? Onzin natuurlijk. De redenen zijn overtuigende argumenten die ons handelen motiveren en vrijwillige handelingen zijn vaak voorspelbaar.

Vanuit filosofisch perspectief bezien lijdt Lammes boek aan drie gebreken. (1) Hij geeft een karikatuur van hetgeen we bedoelen wanneer we een handeling 'vrijwillig' noemen. Hij weerlegt slechts deze karikatuur en niet onze alledaagse overtuiging dat we vaak vrijwillig handelen. (2) Lammes stelling dat al onze redenen rationalisaties zijn, berust op een overhaaste generalisatie die uitgaat van atypische gevallen. (3) Lamme onderscheidt onvoldoende tussen verschillende verklaringsniveaus voor menselijk handelen. Met name de verhouding tussen enerzijds het verklaren/rechtvaardigen van handelingen door het geven van redenen en anderzijds het causaal verklaren van lichaamsbewegingen door hersenprocessen wordt niet gethematiseerd. Lamme lijkt te denken dat de causale verklaring door hersenprocessen het geven van redenen illusoir maakt, *quod non*. In dit korte bestek zal ik alleen het tweede punt nader adstrueren.

In zijn boek bespreekt Lamme talrijke handelingen die ook wij onvrijwillig noemen. Kenneth Parks vermoordde op 23 mei 1987 slaapwandelen zijn schoonmoeder. De patiënten van François Lhermitte, die leden aan een beschadiging van de mediale prefrontale hersenschors, vertoonden automatisch gedrag dat ze achteraf rationaliseerden. Maar men kan moeilijk op grond van pathologische,

atypische voorbeelden de algemene conclusie trekken dat *alle* redenen die mensen voor hun gedrag geven, rationalisaties zijn.

Laat ik een niet-pathologisch voorbeeld kort bespreken. In de 'Pepsi-proef' worden aan twee groepen (A, B) Amerikaanse proefpersonen drie glazen cola voorgezet, die telkens zijn ingeschonken uit duidelijk zichtbare flesjes: een van Pepsi-Cola, een van Coca-Cola, en een van Shoppers. Aan de proefpersonen wordt gevraagd welke ze de lekkerste vinden. Vooraf is aan groep A de opdracht gegeven zich te herinneren wat ze ervoeren op 11 september 2001, en aan groep B werd gevraagd zich de antrax-affaire van 2001/2002 te binnen te brengen. Ook is vastgesteld door een enquête dat Coca-Cola bij Amerikanen meer nationalistische gevoelens oproept dan Pepsi.

Wat is het resultaat van de proef? In groep A kiest 80% voor Coca-Cola en in groep B kiest 60% voor Pepsi, terwijl Coca-Cola er maar 20% scoort. Gevraagd naar de redenen voor hun voorkeur zeggen de proefpersonen van alles over de smaak en de bubbels van de drankjes. Deze motiveringen zijn aantoonbaar rationalisaties, omdat de proefpersonen in feite werden *bedrogen*: in alle glazen zat hetzelfde drankje van het merk Shoppers. Het grote verschil tussen groep A en groep B is nu te verklaren door de onbewuste invloed van de voorafgaande herinneringen aan 11 september bij groep A en aan de antrax-affaire bij groep B. De eerste roepen bij Amerikanen sterke nationalistische gevoelens op, terwijl de tweede dit niet doet.

Lamme concludeert het volgende: 'In ieder geval wordt uit dit soort experimenten duidelijk dat onze keuzes niet veel meer kunnen zijn dan een optelsom van de indrukken die de wereld heeft achtergelaten in ons brein, bewust en vooral ook onbewust. De geschiedenis van ons brein bepaalt onze keuzes' (p. 136). Nu zal niemand ontkennen dat onze persoonlijke geschiedenis in sterke mate onze keuzes bepaalt. Maar volgt hieruit dat de redenen die we voor die keuzes geven, altijd rationalisaties zijn, zoals bij de Pepsi-proef? Men kan moeilijk generaliseren tot alle gevallen op grond van experimenten waarin de proefpersonen opzettelijk werden misleid.

In de hersenen vinden we geen goede redenen of vrijheid, maar slechts tientallen miljarden neuronen en verbindende axonen, oligodendrocyten, enzovoort. Volgt hieruit dat vrijheid en goede redenen niet bestaan? Natuurlijk niet, want we moeten verschillende niveaus van analyse zorgvuldig onderscheiden. In hoeverre iemand vrij is in psychologische zin, toetsen we aan de hand van zijn gedrag. Is hij bijvoorbeeld in staat dat te veranderen op grond van argumenten? Vrijheid is een vermogen waarvan de een meer bezit dan de ander. Hersenonderzoekers zouden moeten proberen deze verschillen te verklaren, in plaats van eerst vrijheid te zoeken waar ze niet te vinden is, namelijk in onze hersenen, om vervolgens te concluderen dat ze niet bestaat.

Herman Philipse is universiteitshoogleraar wijsbegeerte aan de Universiteit Utrecht.

Het pleidooi van Lamme over misdaad en recht

door Ybo Buruma

Victor Lamme lijkt wel een goede advocaat. Hij schrijft met zoveel gave voorbeelden een pakkende tekst over een onhoudbaar standpunt, dat je hem bijna gaat geloven. Net als een advocaat zegt hij allemaal dingen die wel waar zijn, maar

framet hij zijn betoog door essentiële punten onbesproken te laten en door conclusies te trekken die niet voortvloeien uit het voorgaande. Ja, hij schreef een geweldig pleidooi.